

Poznávací zájezdy československých občanů do sovětského Ruska v meziválečném období z pohledu archivních pramenů Ruské federace

JAN LOMÍČEK

ABSTRACT: Sightseeing trips of Czechoslovak citizens to Soviet Russia during the interwar period from the perspective of Russian Federation archive sources

This contribution examines the phenomenon of Czechoslovak citizens travelling to the Soviet Union during the interwar period, using analyses of archive materials. The institutions which had a major impact on the nature of the sightseeing within the USSR were the All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries and the state travel agency, Inturist. The first of these was particularly focused on the social elite, and concentrated on developing cultural relations, amongst other things, while the second was behind attempts at making USSR trips a mass phenomenon during the 1930s. The contribution analyses the issue of controlling foreign tourism in the USSR and difficulties in its development during the interwar era.

KEY WORDS: Trips to Soviet Russia – Inturist – VOKS – Interwar tourism – Propaganda – Interwar Czechoslovak public

CONTACTS: Jan Lomíček, Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, Vinohradská 1, 115 79 Praha 1, email: jan_lomicek@nm.cz

Cesty čs. občanů do SSSR – nástin problematiky

V období dvacátých a třicátých let 20. století rostl mezi československou, zejména levicovou veřejností zájem o bezprostřední poznání Sovětského svazu. Ve sledovaném období se jednalo o celosvětový fenomén, který byl až do založení sovětské státní cestovní kanceláře Inturist spojen s exkurzemi omezeného počtu cizinců po vybraných sovětských zajímavostech. Tyto exkurze měly ve větší či menší míře propagační charakter.¹ Zahraniční návštěvníci do sovětského Ruska v prvních letech cestovali zejména na pozvání oddělení agitpropu Kominterny, z dalších organizací, které se při cestách cizinců angažovaly, to byla například Všesvazová ústřední rada odborů, později Svaz sovětských spisovatelů (zahraniční komise sekretariátu) aj. Organizaci zaměřenou výhradně na podporu vzájemných vztahů se zahraničím, do jejíž kompetence organizování návštěv cizinců patřilo, představovala Všesvazová společnost pro kulturní vztahy se zahraničím (tzv. VOKS), založená v polovině dvacátých let. Počátek více či méně úspěšných pokusů o rozvoj cizineckého turistického ruchu na území SSSR byl však spjat se založením sovětské cestovní kanceláře Inturist na přelomu let dvacátých a třicátých.²

1 Text se nezabývá problematikou migrace, ale pouze cestami krátkodobějšího charakteru.

2 Srov. Sylvia MARGULIES, *The Pilgrimage to Russia: the Soviet Union and the Treatment of Foreigners, 1924–1937*, Madison 1968, s. 32–80; Ludmila STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920–1940: from Red Square to the Left Bank*, London 2007, s. 5–9.

V průběhu meziválečného období došlo také k jisté proměně struktury skupiny československých návštěvníků SSSR. Na samém počátku dvacátých let se jednalo o úzký okruh tuzemských levicových intelektuálů, popřípadě vybrané skupiny z řad československého dělnictva. Členové těchto delegací měli při pohybu po sovětském Rusku poměrně exkluzivní postavení i služby, a na rozdíl od let třicátých i poněkud větší volnost pohybu (to však nemuselo nutně být dáno pozdějším utužením snah o kontrolu, ale prostým nárůstem počtu turistů, který sovětské organizace obtížně zvládaly). Zaměření na relativně omezenou skupinu do jisté míry také souviselo s limitovaným potenciálem, který instituce zabývající se propagandou v zahraničí a pohybem zahraničních návštěvníků na území SSSR zpočátku měly. Po určité konsolidaci režimu na přelomu 20. a 30. let přišla změna samotné koncepce působení na zahraniční veřejnost, do které spadaly i exkurze/turistické zájezdy na území SSSR. Ve třicátých letech tak docházelo ze strany sovětských institucí k pokusům o masové rozšíření a další využití turistického ruchu, a to nejen z hlediska čistě propagačního, ale částečně i komerčního.

Výraznými přelomy v poznávání SSSR, které lze v československých pramenech zaznamenat,³ bylo založení dvou z výše zmíněných organizací zabývajících se pohybem cizinců. V první řadě to byla VOKS – *Vsesojuznoe obščestvo dlja kulturnoj svjazi s zagranicej* neboli *Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím*, založená v roce 1925, druhou pak v zahraničních pracích poněkud opomíjená sovětská státní cestovní kancelář *Inturist* (akronym pro *Inostrannyj turist* – tedy zahraniční turista), založená v roce 1929. Československé návštěvníky do země zvaly v menší míře i další instituce, mechanismus péče o ně byl v mnoha případech obdobný jako u VOKSu a Inturistu. Mnoho ostatních institucí ostatně po vzniku Inturistu využívalo služeb, které tato cestovní kancelář na území SSSR poskytovala. Osob, které Sovětský svaz při cestě za poznáním v té době navštívily opravdu „na vlastní pěst“, bylo pravděpodobně velmi malé procento. Tento postup vyžadoval znalosti, nadstandardní styky, dostatek financí, popřípadě kombinaci všech těchto faktorů. Od dvacátých let se také stále více prosazovalo omezení volnosti pohybu nejen mezi sovětskými občany, ale i mezi zahraničními návštěvníky. K tomu přistupovaly i další kontrolní mechanismy, jako například omezení vstupu sovětských občanů do zařízení obsluhujících cizince.⁴

Cesta do Sovětského svazu byla v meziválečných letech obtížná i z hlediska pasové, respektive vízové problematiky, neboť ta byla byrokratickými aparáty obou zemí využívána jako jisté síto – z jedné strany omezující prosovětskou propagandu v Československu, z druhé strany chránící pozitivní obraz SSSR v zahraničí před jeho možnými kritiky. Při cestě do sovětského Ruska potřeboval československý občan zvláštní pas díky vládnímu nařízení z roku 1921, situace se později od poloviny třicátých let – po uznání SSSR ze strany ČSR *de iure* a podpisu spojenecké smlouvy – postupně upravovala. Cestující, kterým tento pas nebyl čs. orgány vydán (vesměš kvůli obavám čs. orgánů z následné propagace SSSR v ČSR), řešili případně situaci vystavením náhradního cestovního dokladu pro cestu do SSSR ze strany sovětských zastupitelských orgánů ve

3 Meziválečných cestopisů byla celá řada, z bibliografií k tomuto druhu československých sovětik jsou nejprínosnější Václav BĚHOUNEK – Jiří RIESS, *Sovětský svaz v písemnictví Československa*, Praha 1936; Jaroslav VÁVRA, *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941*, Praha 1967, dále pak srov. stať Julius FUČÍK, *Bibliografie české literatury o SSSR a Říjnové revoluci*, in: *10 let diktatury proletariátu 1917–1927*, ed. Jiří MACH, Praha 1927, s. 428–445.

4 Srov. Vardan E. BAGDASARJAN, *Sovetskoje zazerkal'je: inostrannyj turizm v SSSR v 1930–1980-je gody*, Moskva 2007, s. 7.

třetích zemích, případně při cestě spoléhali na benevolentní výstupní pasovou kontrolu ze strany třetích zemí na hranicích se SSSR.⁵ Z druhé strany bylo v určitých případech obtížné získat i vstupní sovětské vízum, kdy sovětské orgány v některých případech tímto způsobem zamezovaly vstupu nepohodlným osobám, jednalo se zejména o emigranty či osoby, u kterých po předchozích zkušenostech hrozilo šíření negativního obrazu SSSR v zahraničí.⁶

Je zřejmé, že se sovětské orgány snažily cest zahraničních návštěvníků do SSSR propagandisticky využít. Otázka do jaké míry tomu tak bylo, však zůstává poněkud sporná, protože některým z návštěvníků jistě byla věnována exkluzivní péče, někteří však byli kontrolováni pouze v určité míře (návštěva vzorových podniků), jiní pak velmi omezeně (krátkodobé návštěvy Moskvy či Leningradu). Škála dohledu a péče tak sahala od osobních průvodců z řad sovětské inteligence u osob, ve kterých sovětské instituce viděly dostatečný propagandistický potenciál⁷, až po skupinové turistické cesty, které v tomto směru nepřesahovaly charakter běžného turistického zájezdu a standardních průvodcovských služeb s jejich pozitivy i nedostatky.

Termín propaganda je třeba v tomto smyslu chápat nejen z hlediska čistě ideologického. V meziválečném období lze pod tento termín zařadit i další rozměry, včetně ekvivalentu dnešního oboru PR (*public relations*), propagace, reklamy.⁸ Z tohoto hlediska je potřeba také přistupovat k problematice představování SSSR cizincům v meziválečném období. Kritiku skutečnosti, že sovětské organizace vylepšovaly obraz vlastní země poukazováním na to pozitivní, lze akceptovat jen do té míry, do jaké tento fenomén překračuje běžnou zahraniční propagaci ostatních států, a v tomto směru nemůžeme bohužel výrazný závěr učinit. Z prostého důvodu – pro meziválečné období neexistuje relevantní komparace problému využívání turistického ruchu z hlediska propagandy demokratických a tzv. totalitních režimů. Pouhá redukce problému na čistě ideologickou propagandu celou problematiku uměle zužuje. Obdobu plánování exkurzí zahraničních návštěvníků po vybraných destinacích ostatně můžeme nalézt i ve fondech meziválečného československého Ministerstva zahraničních věcí.⁹

Stav bádání

Problematika využívání meziválečných cest zahraničních občanů do SSSR v rámci sovětské propagandy je v zahraniční historiografii oblastí do značné míry zpracovaná. Četné pokusy o podchycení cest za poznáním SSSR lze datovat již do meziválečné-

5 Srov. Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, Praha 2007, s. 12–25.

6 První organizací, která se touto problematikou zabývala, byla Zvláštní komise pro organizaci zahraničních turné a uměleckých výstav pod vedením A. V. Lunačarského založená v roce 1922, srov. BAGDASARJAN, tamtéž, s. 7. Z nejznámějších odmítnutých osob lze uvést historika Jana Slavíka, který vízum nedostal, neboť po předchozích cestách publikoval práce nepřívznivé pro sovětský režim. Srov. Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*, Praha 2002, s. 57.

7 Jako příklad můžeme uvést například André Gida, kterého provázal Michail Koľcov. Ten ostatně doprovázel i československé intelektuály (Nezval, Hoffmeister).

8 Skutečnost, že si představitelé sovětských společností zabývajících se cestovním ruchem uvědomovali důležitost reklamy, ve značné míře to statně dokládají i materiály zastoupení Inturistu v ČSR., viz GARF, fond č. 9612, op. 2, d., 54, s. 65.

9 Srov. např. Archiv MZV (AMZV), f. III. sekce 1918–1939, kt. 738, Příslušnost, Cizinecká péče, Cestovní kanceláře v ČSR, či kt. 764, Příslušnost, Cesty cizinců do ČSR, Sovětský svaz – novináři, 1935.

ho období, kdy v tomto směru probíhaly mezi obhájci a odpůrci sovětského systému četné veřejné diskuze. Od poválečného období vznikla v zahraničí řada souborných prací, které se tímto fenoménem zabývaly z různých pozic. Tyto práce jsou zaměřeny především na fenomén cest německo-, francouzsko- a anglojazyčné inteligence v meziválečném (a poválečném) období. Některé z nich se snažily o typologii manipulací, kterými se sovětská strana pokoušela vylepšit obraz vlastní země (S. Margulies), dalším východiskem byla snaha o pochopení (někdy i ospravedlnění) levicových intelektuálů, kteří byli meziválečným Sovětským svazem fascinováni (P. Hollander, D. Caute). Problémem řady těchto prací je prosté vnímání problému na základě binárního protikladu zahraniční inteligence (elity) vs. sovětská propaganda. Velkou nevýhodou prací vzniklých do počátku 90. let je z logických důvodů nedostatek archivní pramenné základny.¹⁰ Tento stav v posledních letech do jisté míry napravila například monografie L. Stern, která byla vytvořena na základě zkoumání archivních fondů příslušných organizací uložených v archivech Ruské federace, které pohyb cizinců na území SSSR organizovaly.¹¹ Z novějších prací ruské provenience se zabývají problematikou sovětské cestovní kanceláře Inturist disertační práce M. Kressové a kolektivní monografie, která vznikla pod vedením M. Bagdasarjana.¹²

Z prací českých a slovenských je potřeba v tomto směru zmínit starší příspěvky, v mnoha směrech však ideologicky ovlivněné – z těch rozsáhlejších je třeba upozornit na studii Jaroslava Vávry *Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918–1929* věnovanou zejména vlastním reflexím cest do SSSR a monografii *Pro zemi milovanou*, autorů Jiřího Sedláčka a Josefa Vávry, která se ovšem samotnému cestování věnuje pouze okrajově.¹³ Z novějších příspěvků se problematikou ve své pramenně bohaté studii okrajově zabývá Jiří Křesťan, krátkou studií k tématu věnoval i Jiří Vacek.¹⁴ Na Slovensku se tématem zabývali v různých podobách Juraj Benko a Jozef Jambrich.¹⁵

10 Z relevantnějších Sylvia MARGULIES, *The pilgrimage to Russia: the Soviet Union and the treatment of foreigners, 1924–1937*, Madison 1968; David CAUTE, *The fellow-travellers: a postscript to the enlightenment*, London 1973; Paul HOLLANDER, *Political Pilgrims. Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba, 1928–1978*, New York 1981.

11 Ludmila STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920–1940: from Red Square to the Left Bank*, London 2007.

12 Srov. Vardan Ernestovič BAGDASRJAN a kol., *Sovetskoje zazerkaľje: inostrannyj turizm v SSSR v 1930–1980 je gody*, Moskva 2007; Marina Dmitrijevna KRESSOVA, „Inturist“ v 1929–1939 gg: struktura, kadry, napravľenija dejatel'nosti, kand. dissertacija, Moskva 2004.

13 Srov. Jaroslav VÁVRA, *Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918–1929*. In: Josef STRNADEL (ed.), *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků*, díl 2, Praha 1969, s. 5–133; Jiří SEDLÁČEK – Josef VÁVRA, *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*, Praha 1960.

14 Srov. Jiří KŘEŠŤAN, KSC, *Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939)*, In: Zdeněk KÁRNÍK – Michal KOPEČEK (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. II., Praha, 2004, s. 84–109; Jiří VACEK, *The Soviet Union in the Reports of Jan Slavík and Some Western Intellectuals in the 1920s and 1930s*, in: Lukáš BABKA – Petr ROUBAL (eds.), *Jan Slavík (1885–1978): A Czech Historian of Revolutions*, Praha 2009, s. 177–188.

15 Juraj BENKO, *Obraz sovietskeho Ruska a jeho funkcia v slovenskom ľavicovom diskurze (1917–1921)*, in: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. V., Praha 2005, s. 42–65; Jozef JAMBRICH, *Cesty slovenských komunistických intelektuálov do ZSSR v období 1. Československej republiky*, In: Michal ŠMIGEL a kol., *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918–1989)*, Bratislava 2007, s. 54–68.

Cíle práce

Tato studie si klade za cíl doplnit problematiku činnosti dvou sovětských institucí, které v oblasti cestování zahraničních občanů po SSSR působily (VOKS a Inturist), ve vztahu k československým občanům na základě dostupných materiálů – československých meziválečných rosik a archiválií z archivních fondů RF. Je jasné, že z hlediska finančního ani časového není v současné době v silách české historiografie vytvořit monografii, která by fenomén cestování do meziválečného SSSR zhodnotila komplexně. Prostředí ruských archivů vyžaduje do jisté míry adekvátní přípravu i pobyt. Provedený badatelský výzkum byl tak v tomto směru pouhou sondou do dané problematiky, omezenou i výše uvedenými faktory.

V rámci studijního pobytu v Moskvě byly zpracovány některé archiválie z fondů Státního archivu Ruské federace (GARF). Jmenovitě se jednalo o fond č. 5283 *Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím (VOKS)*, který obsahuje materiály zabývající se pohybem čs. delegací a jedinců na území SSSR a popisující kulturní styky s vybranými čs. organizacemi; fond č. 9612 *Organizace zabývající se zahraničním turizmem* (materiály československého zastoupení Inturistu) obsahující archiválie zastupitele sovětské cestovní kanceláře Inturist v Praze. Tato cestovní kancelář měla od třicátých let v podstatě monopol na turistický ruch v SSSR, z materiálů jsou patrné strategie, které sovětská strana organizaci cestovního ruchu a při konstrukci pozitivního obrazu SSSR v zahraničí využívala. Posledním byl fond č. 5451 obsahující materiály zahraničního oddělení *Všesvazového ústředního svazu odborů (VCSPS)* – v tomto fondu byly vedle statistik cizinců pracujících na území SSSR zkoumány i materiály týkající se bezprostřední péče o zahraniční delegace na území SSSR.

Cílem studie bylo ověřit, zda byly v případě cest československých občanů do SSSR v meziválečném období využívány obdobné mechanismy, jako v případě turistů ze západní Evropy, respektive ze zámoří, a jak široká byla působnost sovětské státní cestovní kanceláře Inturist v Československu – zda se jednalo v případě zájezdů s touto kanceláří skutečně o masovou záležitost, jak se tento fakt snažily představit dobové materiály, nebo o okrajový jev.

Českoslovenští návštěvníci SSSR a Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím

První z výše zmíněných organizací, tedy VOKS, měla v náplni své činnosti propagaci sovětských myšlenek v zahraničí, k tomu patřilo i podporování sítí zahraničních sympatizantů a zájemců o SSSR. Vedle výměny odborné a krásné literatury společnost nabízel zahraničním, vesměs kulturním, elitám možnost volného studia sovětské společnosti a také určitou exkluzivitu služeb při jejich cestách po Sovětském svazu. Nejednalo se o organizaci zaměřenou v první řadě na široké masy, nýbrž orientovanou zejména na levicově založenou inteligenci. Ve fondech VOKSu v GARF se dochovaly materiály nejrůznější provenience. Četná korespondence pražských zástupců s centrálou (ČSR spadalo pod tzv. 2. západní sekci) byla věnovaná výměně literatury, hudebních nahrávek, fotografických materiálů a jiné kulturní činnosti, jako například průběhu a pořádání výstav, přednášek, kulturních večerů věnovaných SSSR. Kromě toho je z materiálů patrné, do jaké míry se kulturní pracovníci VOKSu orientovali v situaci v Českosloven-

sku, do jisté míry je možné rekonstruovat i síť kontaktů s československými levicovými intelektuály.¹⁶ Nicméně jedná se o materiál v mnoha směrech poněkud kusý a až na pár poznámek neosobní.

Vedle kulturní výměny VOKS působil na zahraniční intelektuály zejména během jejich pobytu v SSSR. Při vlastních akcích VOKS na území SSSR měli možnost setkat se například českoslovenští intelektuálové sdružení kolem Zdeňka Nejedlého ve *Společnosti pro hospodářské a kulturní styky se SSSR* (SHKS) s intelektuály francouzskými (Henri Barbusse, Romain Rolland), britskými (G. B. Shaw), německými a samozřejmě sovětskými.¹⁷ V Československu měla VOKS kontakty právě na Nejedlého SHKS. Členy první delegace SHKS, pod patronací VOKSu byli vedle Zdeňka Nejedlého například Theodor Bartošek, Bohumil Mathesius, Jindřich Honzl, Josef Hora, Karel Teige a Jaroslav Seifert. Výprava se v sovětském Rusku zdržela celý měsíc, členové se zabývali podle svých slov studiem jednotlivých aspektů sovětského zřízení a veřejného života.¹⁸ V první souhrnné zprávě této delegace, kterou její kolektiv vydal po návratu do Československa, narazíme na zmínky o systému organizování výpravy VOKS a tato cesta předznamenala další výpravy, které tato organizace v SSSR organizovala.

Z deníku účastníků výpravy vyplývá, že si je již bezprostředně na sovětské pohraniční stanici Něgoreloje vyzvedl zástupce VOKS, který je pak provázel až do vnitrozemí a po celou dobu pobytu v Moskvě. V případě této výpravy se jednalo o sekretáře dr. Lipu Nimena, bývalého přidělence sovětské mise v Praze, jehož nespornou výhodou bylo, že uměl česky.¹⁹ Jednalo se o základní mechanismus kontroly pozitivní reflexe SSSR ze strany návštěvníků – větší skupiny či společensky významnější jedinci měli od VOKS k dispozici zvláštního průvodce či tlumočníka, který jim byl po dobu jejich pobytu plně k dispozici. Tento průvodce byl na jednu stranu zodpovědný za to, aby jemu svěřené osoby viděly, co požadovaly, ale také aby danou skutečnost viděly co nejvíce tak, jak ji podle sovětských orgánů vidět měly. V některých případech však docházelo k nedorozuměním způsobeným kulturními rozdíly, někdy též k jisté stereotypizaci exkurzí – návštěvníci si tak stěžovali na stále se opakující návštěvy sociálních zázemí nejrůznějších podniků atp. Na straně druhé docházelo k tomu, že si samotní průvodci VOKS nevěděli se svěřenými cizinci rady v případě, že tito nespĺňovali jejich předpoklady v pozitivním přístupu k předvedeným skutečnostem.²⁰

Více možností k vytvoření představy o práci VOKSu s cizinci a zpětné vazbě, kterou organizace při přípravě zájezdů do SSSR využívala, poskytují vlastní itineráře cest a exkurzí a zejména reference průvodců o jejich průběhu. Mezi těmito itineráři najdeme jak skupinové, tak individuální cestovatele. Po jejich prostudování je patrné, že byly přizpůsobeny takřka na tělo jednotlivým cestovatelům – navštěvované instituce byly schvalovány dle povolání či předpokládaného zájmu provázené osoby, často byly dopředu určeny i hodiny, kdy měli turisté volno. Jednalo se například o přípravu exkurzí

16 Srov. GARF, f. 5283, op. 2, d. 201; f. 5283, op. 2, d. 208.

17 Srov. Bohumil MATHESIUS (ed.), *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*, Praha 1926; dále k tématu Ludmila STERN, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920–1940*, London 2007, s. 92–174.

18 Viz zpráva výpravy Bohumil MATHESIUS, *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky...*, s. 348–359.

19 Tamtéž, s. 348.

20 Srov. Ludmila STERN, *The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries and French Intellectuals, 1925–1929*, in: *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 45, No. 1, 1999, pp. 99–109; dále tatáž, *Western Intellectuals...*, s. 162–174.

pro skupiny čs. právníků, pedagogů, lékařů, členů čs. zemědělské akademie a další.²¹

Pro představu o itinerářích vybíráme program pro manželku předsedy vlády ČSR paní Hodžovou, který obsahoval tyto návrhy: „1. *Jesle*, 2. *Školka*, 3. *Škola*, 4. *Ústřední dům umělecké výchovy dětí*, 5. *Dům kultury Pavlíka Morozova*, 6. *Místnost pro matku a dítě na Severním nebo Kyjevském nádraží*, 7. *Pracovní profylaktorium pro ženy*, 8. *Ženská poradna*, 9. *Porodnice Kláry Zetkinové*, 10. *Sjednocená poliklinika Kazaňské železnice*, 11. *Ústřední park kultury a oddechu*, 12. *Muzeum péče o matku a dítě*, 13. *Leninovo muzeum*, 14. *Treťjakovská galerie a výstava Repina*, 15. *Muzeum moderního západního malířství*, 16. *Muzeum národovědy*, 17. *Institut krevní transfuze*, 18. *Muzeum revoluce*, 19. *Muzeum krásných umění*, 20. *Kozarevův avioklub*, 21. *Kolchoz*, 22. *Bolšev*, 23. *Divadla*, 24. *Kremelské muzeum (na prvním místě) V první řadě je potřeba paní Hodžové ukázat Kremelské muzeum, podle našeho názoru kvůli omezenému času, námi vybrané objekty. Dne 28. 5. 36*“²²

Tento seznam nám poskytuje alespoň rámcovou představu o tom, čím se snažil VOKS členy delegací i samostatné osoby zaujmout – vedle tradičních kulturních institucí byl kladen zejména důraz na sociální zázemí sovětského občana, a to do té míry, že někteří návštěvníci byli touto skutečností znuženi. Vedle zařízení péče o mládež a zdravotnických institucí však byla do programu často zařazována i profylaktoria, vzorové věznice, popřípadě komuna OGPU pro převýchovu mládeže v Bolševu. Na jednu stranu tak byla zdůrazňována výchova, na druhé straně převýchova a skutečnost, že nikdo není (alespoň v tomto konstruovaném obrazu) ze sovětské společnosti vyloučen. V neposlední řadě byl kladen důraz na sovětskou exaktní vědu – budoucnost země, a na historickou vědu – minulost země v podobě muzeí, která měla do jisté míry zařadit sovětský režim jako logický stupeň dějinného vývoje.

Složka obsahující zprávy o návštěvě československého poslance za národní socialisty Ferdinanda Richtera nám na druhou stranu umožňuje vytvořit si představu o tom, jakým způsobem byly reflexe týkající se návštěvníků SSSR zaznamenávány, na co zaměřovali jejich průvodci a překladatelé pozornost. Cesta skupinky kolem poslance Richtera probíhala ve dnech 3.–15. 9. 1934, s poslancem cestoval ještě redaktor Československého deníku Korčák a poradce čs. mise Černý. Zpráva, kterou jedna z pracovnic VOKSu sestavila po úvodní besedě se členy delegace, obsahovala následující postřehy: „*Richter byl v SSSR v roce 1917 a v rozhovoru přiznal, že mu všemožně nedoporučovali přijet do (naší) země, ale že je velmi potěšen, že přijel a je ohromen vším kolem, rozvojem výstavby atd. ... Má k dispozici automobil, ovládá ruštinu a řadu objektů si může prohlédnout sám, přičemž VOKS se nejdříve domluví o čase návštěvy p. Richtera (do kolchozu a jemu podobných objektů předpokládám za nezbytné dát doprovod od VOKSu)*“²³

Zpráva překladatelky Normanové uvádí, že při návštěvě továrny Rudý bohatýr (jednoho z podniků, které byly VOKSem dle itinerářů využívány): „...*V závodě byli přijati ředitelem soudr. Zorkinem. Vedli besedu v ruštině. Všichni mluví pěkně rusky, protože v době války a za revoluce prožili v Rusku 5 let jako zajatci. Podrobně se zajímali o otázky výroby i kulturních institucí továrny. Nepokládali zákeřné otázky (!), naopak diskutovali velmi nezaujatě, berouce v potaz obtíže, které stojí budování v cestě. V případě*

21 Srov. GARF, f. 5283, op. 8, d. 295(1), s. 22, 27 a d. 295(2), s. 65.; z konkrétních osob mimo jiné obsahuje fond například itineráře režiséra Dismanova rozhlasového dětského souboru Miloslava Dismana, tamtéž, d. 295(1), s. 44 či pozdějšího náměstka pražského primátora a kolaboranta Josefa Pfitznera, tamtéž, s. 37.

22 Srov. GARF, f. 5283, op. 8, d. 295(2), s. 113. Instituce uvedené nekurzivně byly v textu zaškrtnuty.

23 Cit. dle GARF, f. 5283, op. 8, d. 220, s. 3.

mnohých našich úspěchů vyjadřovali lítost nad tím, že při systému, který funguje u nich nemohou dosáhnout stejných výsledků... Desátého září tohoto roku – Návštěva kolchozu (V.) Iljiče (Lenina) stejnou skupinou z Československa... Přijali nás ředitel kolchozu ... a představitel politického oddělení. Beseda byla velmi živá a na skupinu udělala velmi příznivý dojem. Vedoucí se nesnažili agitovat, mluvili také o nedostacích a jejich příčinách. Stejně příznivý dojem zanechala škola, jesle, jídelna hospodářské části kolchozu. Skupina byla se svou návštěvou spokojena.“²⁴

Z materiálů taky můžeme rekonstruovat itinerář výpravy, který prošel schvalovacím procesem, pravděpodobně i na základě reflexe zpráv překladatelky a průvodkyně. Jednalo se o (blíže neurčené) muzeum, jesle č. 23, Botkinskou nemocnici, továrnu Rudý bohatýr, Iljičův kolchoz, Bolševo (bolševská komuna OGPU), závod na výrobu kuličkových ložisek a školu. K tomu byly ještě zorganizovány exkurze do různých kulturních institucí.²⁵

Na základě srovnání s výsledky bádání zahraničních autorů (Stern, Margulies) je možné typologizovat formy kontroly poznávaného ze strany sovětských institucí. Jednalo se především o to, zda měl zahraniční návštěvník nějakou znalost ruského jazyka. V případě, že tomu tak nebylo, byla na jednu stranu jeho komunikace během exkurze složitější, na druhé straně však bylo možné s ním díky překladateli snáze manipulovat, ať již na základě významově posunuté interpretace či zcela fiktivních sdělení. Další formou kontroly byl samotný průvodce či překladatel – ten byl v podstatě odpovědný za to, jaké dojmy si návštěvník odnese, na druhou stranu však byly zkoumány i apriorní postoje, se kterými dotyčný do SSSR přijížděl, a jejich případný vývoj. Naopak nelze tvrdit, že by kontrola provázela cizince na každém kroku, jistá míra volnosti nebyla jenom výsadou horních vrstev – jde o to, že celkově se návštěvníci SSSR pohybovali ve významově nekontroverzních oblastech. Negativní jevy jim, snad až na ty tradiční (alkoholismus, bezprizorní, bytová situace), u kterých byla však zdůrazňována prevence či náprava v budoucnu, zůstávaly skryty. Tím by se dala shrnout i odpověď na otázku, zda se lišily prostředky kontroly v případě čs. občanů – nelišily, nicméně je potřeba do jisté míry přehodnotit skutečná omezení pohybu, respektive reflektovat i to, kde se nacházely možné kontroverze sovětského systému, či mohl-li do těchto oblastí zahraniční (a vlastně i sovětský) občan vstoupit.

S Inturistem po SSSR

Zatímco VOKS byla organizací víceméně exkluzivní, v případě státní cestovní kanceláře *Inturist* se sovětská strana snažila využít zcela jiný přístup. Již od jejího založení v roce 1929 byl kladen důraz na masovost a tedy přístupnost jejích služeb pro široké vrstvy zahraničních turistů. Z hlediska celkového objemu klientů, kteří navštívili SSSR v meziválečném období, však *Inturist* značně zaostával za středoevropským turistickým ruchem. Celkový počet zahraničních turistů, kteří navštívili po patronací *Inturistu* SSSR, je odhadován na 100 000 osob.²⁶ Pro srovnání – obdobný počet zahraničních

24 Cit. dle GARF, f. 5283, op. 8, d. 220, s. 1.

25 Cit. dle GARF, f. 5283, op. 8, d. 220, s. 2.

26 Vardan E. BAGDASARJAN, a kol., *Sovetskoje zazerkalje: inostrannyj turizm v SSSR v 1930–1980je gody*, Moskva 2007, s. 5–7.

turistů navštívil Prahu jen za rok 1930.²⁷

Do roku 1934 se nicméně Inturist rozšířil po celém světě, na jeho pobočky bylo možné narazit nejen v hlavních evropských metropolích, ale například také v USA, Uruguay, Jižní Africe, Palestině, Persii a Japonsku.²⁸ V ČSR začal Inturist působit od roku 1931/1932. Obchodními partnery byly cestovní kanceláře Travema (od r. 1931), která měla v roce 1934 dokonce monopol na prodej zájezdů Inturistu, nicméně ten jí byl po nízkém obratu odňat, a Čedok, jehož výsledky však byly do uzavření vzájemných československo-sovětských smluv v roce 1934, resp. 1935 považovány za neuspokojivé.²⁹ Zastoupení Inturistu bylo založeno v ČSR v roce 1935 (pobočka se sestávala v tomto smyslu nejprve z jednoho zástupce, později byla na jeho žádost rozšířena o dva další spolupracovníky a zajišťovala kromě českých zemí i péči o Jugoslávii a Rumunsko.³⁰ Později přibýlo i Bulharsko a Řecko. Snaha o zvýšení objemu turistiky do meziválečného SSSR se projevila do jisté míry v průběhu 30. let i ve sledovaných československých pramenech – jednak zvýšením počtu výprav a delegací do SSSR obecně, zvýšením počtu cestopisů, jejichž autoři absolvovali pobyt s Inturistem, a to i ve formě krátkých novinových sdělení, ale také i nárůstem objemu reklamy týkající se cest do SSSR v časopisech i na stránkách publikovaných cestopisů či vzrůstem počtu turistických průvodců po SSSR.³¹

V případě celkového počtu turistů, a tedy otázky masovosti cestování do SSSR ve 30. letech je však třeba počítat se střízlivými odhady, které vycházejí ze samotných statistik Inturistu. Skutečný počet turistů zůstával po celé období působení Inturistu v Praze za hospodářským plánem, který určovala moskevská centrála. Zástupce Inturistu si opakovaně stěžoval na nadhodnocení tohoto plánu. Za rok 1935 tak činilo zadání získat 1 000 turistů, výsledek však byl 686 osob.³² Počet turistů v roce 1936 narostl na 1548 (nejvyšší počet v období 30. let), pak opět poklesl v roce 1937 na 471.³³ Vývoj počtu turistů v letech 1934–1938 je shrnut v tabulce 1. Vedle samotných turistických zájezdů Inturist získával finance zejména z prodeje lístků na území Sovětského svazu, ať již cílových nebo tranzitních. Zařizoval též cestovní víza.

27 Srov. Jan ŠTEMBERK *Německo-československý cestovní ruch v meziválečném období*, in: *Acta oeconomica pragensia*, 1/2010, s. 71.

28 J. N. NELSON, (ed.) *Moscow. Past, present and future*, Moskva 1934, s. 243.

29 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54., s. 58.

30 Srov. Marina D. KRESSOVA, *Inturist...*, s. 116; Srov. GARF f. 9612, op. 2, d. 254, s. 13.

31 Srov. *Mit Intourist in die Sowjetunion*. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR, Praha 1932, informační materiál Inturistu v J. SEDLÁČEK – J. VÁVRA, *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*, Praha 1960, s. 349–352. Vedle toho informace v průvodci SSSR. *Průvodce po Svazu sovětských socialistických republik*, Praha 1937. Zástupce Inturistu si přesto stěžoval na trvale omezený objem prostředků na reklamu. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54, s. 65.

32 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54, s. 18, 19.

33 Srov. Marina KRESSOVA, *Inturist...*, s. 164, příl. 7, a s. 165.

Tabulka 1 – Inturist, turistické operace v ČSR 1934–1938³⁴

	rok 1934	rok 1935		rok 1936		rok 1937		rok 1938	
	výsledek	plán	výsledek	plán	výsledek	plán	výsledek	plán	výsledek
počet turistů	468	1000	686 (68,6 %)	1300	1548 (?) pozn.	450	225	520	350 (67,3 %)
tranzitní železniční jízdenky			465			350	246 (70 %)	160	210 (131 %)

Konečné počty jsou zvýrazněny kurzivou.

Pozn.: Jedná se o celkový údaj, tj. turisté i tranzitní jízdenky. Nicméně již za 1. pololetí hlásil pražský zástupce Inturistu překročení plánu a akvizici 651 turistů. Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54, s. 33.

Dle M. Kressové, která vycházela ze souborných statistik Inturistu pro dané období, se z Československa jednalo o 1548 klientů v roce 1936, 471 v roce 1937, 245 v roce 1939, 143 v roce 1940, srov. Kresová, M., s. 164–165. Autorka ovšem nerozlišuje prodej turistických zájezdů a tranzitních lístků, tudíž vlastní počty turistických zájezdů byly nižší.

Turistické průvodce a propagační materiály této kanceláře ve sledovaném období dokazují průběžný růst objemu a různorodosti nabídky zájezdů do SSSR.³⁵ Díky propagačním materiálům Inturistu je možné si udělat dobrou představu o tom, jaké pobyty a jaké služby tato společnost svým klientům při návštěvě Sovětského svazu nabízela. Vedle toho se jako informační materiál nabízejí samotné popisy cest československých klientů této společnosti.³⁶ Inturist ve třicátých letech postupně přebíral v mnoha směrech péči o zahraniční návštěvníky SSSR a jeho síť umožnila větší rozšíření pozitivního obrazu SSSR mezi zahraniční veřejností.³⁷ Kterýkoliv individuální zájemce či skupina tak mohli absolvovat cestu za poznáním SSSR, měl-li dostatek finančních prostředků, případně byl-li mu pobyt zaplacen, a zapojit se následně do veřejné diskuze o poměrech v SSSR. Z exkluzivity se stala relativně dostupná zkušenost.

Základní služby pro turisty byly podle kvality rozděleny do tří kategorií.³⁸ Z těchto

34 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54 (pro roky 1934–1936); f. 9612, op. 2, d. 88 (roky 1937–1938); f. 9612, op. 2, d. 97 (roky 1938–1939).

35 Za všechny *Mit Intourist in die Sowjetunion*. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR. Praha 1932; J. N. NELSON (ed.), *Moscow. Past, present and future*, Moskva 1934; SSSR. *Průvodce po Svazu sovětských socialistických republik*, Praha 1937.

36 Viz práce F. Klátla, J. Mádle, V. Nováka, M. Pujmanové, E. Šterna, B. Zajička, R. Máši, vedle toho existuje značný počet dílčích individuálních svědectví na stránkách Světa sovětů, kde je výběrová citace bezpředmětná.

37 Srov. Sylvia MARGULIES, *Pilgrimage...*, s. 62–64.

38 V ceně luxusní první třídy (1. kategorie nebo kategorie P), která byla určena pro jednotlivě cestující nebo cestující dvojice, byla zahrnuta cesta v nejlepší třídě dopravních prostředků, hotely první kategorie, jedno- nebo dvojlůžkové pokoje, plná penze v restauracích první kategorie, při exkurzích a přidružených výletech cesta osobními automobily, popřípadě drožkami, individuální průvodcovské služby, k dispozici tlumočník, volný vstup do muzeí, galerií, divadel, kin a k tomu sovětská víza na cestu. Turistická třída (2. kategorie nebo kategorie W), vhodná pro jednotlivce i skupiny, zahrnovala cestu tzv. „měkkou“ (bývalou druhou) třídou osobních vlaků, na lodích kajuty I. a II. třídy, ubytování v hotelích ve dvoj- až třílůžkových pokojích. Za příplatek mohl zákazník bydlet i individuálně. Dále byla v ceně zahrnuta plná penze v odpovídajících restauracích (jejichž kvalita ale podle zaznamenaných zkušeností výrazně kolísala). Exkurze a výlety byly

tří tříd byla nejvyužívanější nejlevnější třetí třída – ostatně plánování zájezdů s tím i počítalo. V průměru se v případě Československa plánované rozdělení zájezdů pohybovalo okolo 2 % pro první třídu, 20 % pro druhou a 78–80 % pro třídu třetí.³⁹ Ze statistik vyplývá, že využití cestování první třídou bylo v případě československých turistů minimální. Vedle těchto tří kategorií bylo pro zájemce možné dojednat zvláštní služby, ať již formou otevřené objednávky (*open order*), která umožňovala pro zájemce víceméně individuální plánování pobytu, ovšem v rámci sítě Inturistu, nebo předem objednaných služeb za příplatky. Individuální cestovatel si tak mohl vybrat např. počet nocí v hotelu, pronájem auta, tlumočnicka, průvodce, popřípadě exkluzivní pobyt s pronájmem vlastního apartmá ve špičkovém hotelu, soukromé limuzíny a osobního průvodce. Do této skupiny patřila i možnost pronajmout si vlastní vagón pro cestu po sovětských železnicích.⁴⁰ Mimo individuální služby pro jednotlivce byla v nabídce i možnost individuálních programů pro specializované skupiny návštěvníků SSSR.

Jako kontrolní mechanismus fungovalo již před vlastní cestou udělování turistických víz pro vstup na území SSSR. Další kontrolní mechanismy začaly fungovat již na hranicích či po příjezdu do vybrané destinace, kde každého turistu nebo turistickou skupinu očekával zástupce Inturistu, který od tohoto okamžiku organizoval turistický pobyt v SSSR a přispíval tak do značné míry k pozitivnímu vnímání SSSR. V případě průvodců/překladatelů Inturistu byl ostatně kladen důraz jak na jazykovou, tak ideologickou připravenost.⁴¹ Ochranou výsledného obrazu Sovětského svazu byla také cenzura vyvolaných fotografických materiálů, ať již samotným Inturistem, nebo na hranicích ze strany sovětských pohraničních orgánů. Nevyvolané filmy zjištěné při prohlídce na sovětských hranicích byly zabaveny.⁴² Kontrolovány byly taktéž dovážené valuty. Zahraněční měna mohla být za sovětské rubly směněna pouze uvnitř hranic Sovětského svazu, dovoz a vývoz sovětské měny byl zakázán. Vedle toho se ovšem turistům doporučovalo zahraniční peníze za rubly vůbec neměnit, neboť „*všechna oddělení Intouristu operují na základě cizí měny a celostátní síť obchodů Torgsin*“⁴³ prodává zboží všech

skupinové, zahrnuty byly opět průvodcovské služby, k dispozici byl i tlumočnick. Při prohlídkách měst byly skupiny přepravovány automobily, při dalších výletech či exkurzích byla přeprava zabezpečována autobusy nebo tramvajemi. Vstup do muzeí, galerií, kin a divadel byl opět v ceně. Speciální třída (3. kategorie, kategorie T) byla určená pouze pro skupiny počtu pěti a více osob, zahrnovala „jednoduché, skromné požadavky plně uspokojující služby“. Do těch patřila jízda v tzv. „tvrdé“ (bývalé třetí) třídě osobních vlaků, kde si cestující mohl za příplatek pronajmout matraci a čisté ložní prádlo. Na lodích byly pro tuto skupinu cestujících vyhrazeny kajuty 2. třídy po 2–4 osobách. Ubytování v hotelech a ubytovnách nižší kategorie v pokojích po 5–10 lůžkách, v pozdějších letech ve dvoj- až tří lůžkových pokojích, za příplatek i individuálně. V ceně byla dále zahrnuta plná penze, prohlídky měst tramvajemi nebo autobusy, volný vstup do muzeí, galerií a průvodcovské služby. Pro skupiny od pěti do dvaceti osob byl k dispozici i tlumočnick. Srov. *Mit Intourist in die Sowjetunion*. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR. Praha 1932, s. 4; J. N. NELSON (ed.), *Moscow. Past, present and future*, Moskva, 1934, s. 215–216, SSSR. *Průvodce po Svazu sovětských socialistických republik*, Praha 1937, s. 502, Jiří SEDLÁČEK – Josef VÁVRA, *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*, Praha 1960, s. 351.

39 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54.

40 *Mit Intourist...*, s. 15, J. N. Nelson (ed.) *Moscow...*, s. 222. Ten měl ostatně v rámci své cesty na sovětské útraty jako pozornost Svazu sovětských spisovatelů vyhrazen např. i A. Gide. Srov. André GIDE, *Návrat ze Sovětského svazu*, Praha 1936, s. 16.

41 Srov. Vardan E. BAGDASARJAN, *Sovetskoje zazerkal'je: inostrannyj turizm v SSSR v 1930–1980je gody*, Moskva 2007, s. 56–66.

42 J. N. NELSON (ed.), *Moscow...*, s. 220, *Mit Intourist...*, česká zkrácená verze, s. 2.

43 Torgovlja s innostrancami – Obchod s cizinci.

*druhů za zahraniční měnu.*⁴⁴ Zahraniční návštěvníci také povětšinou na jiných místech nic nekupovali,⁴⁵ pokud ano, často je překvapila výška cen, kvalita zboží nebo jeho nedostatek, popřípadě fronty zájemců o ten který druh zboží momentálně nedostatkového. Pouze někteří klienti si všimli, že ceny, za které sovětská cestovní kancelář své služby poskytuje, jsou často nižší než na běžném trhu.⁴⁶ Tento fakt zcela logicky připisovali snahám sovětského režimu po propagaci SSSR ve světě, někteří za tím viděli též snahy po importu valut do země a zisku z cizinců, kteří pobývali v Sovětském svazu dlouhodobě.⁴⁷

Nabídka *Inturistu* zahrnovala širokou paletu různě finančně náročných pobytů – od levných několikadenních prohlídek tradičních ruských center (Moskvy a Leningradu) po měsíční okružní cesty evropskou částí Sovětského svazu, od rekreačních pobytů u moře přes lovecké a horolezecké výpravy až po cestu ledoborcem k ostrovům v Severním ledovém oceánu (pro ty nejmovitější). Mimo to bylo možné pro skupiny naplánovat i tematicky zaměřené poznávací zájezdy – po stavbách pětiletky, cesty za družstevním hospodářstvím či návštěvu průmyslových center. Délka nabízených pobytů se pohybovala od pěti- po čtyřicetidenní zájezd.⁴⁸

Problémy, se kterými se *Inturist* v ČSR potýkal, by se daly shrnout do několika okruhů. Prvním byla problematika vydávání vstupních víz pro návštěvníky SSSR. Přímá statistika počtu zamítnutých víz se v materiálech *Inturistu* nezachovala – např. za rok 1936 to údajně bylo 7 % všech žadatelů⁴⁹, v roce 1938 již 17,4 %.⁵⁰ Délka vyřizování víz tvořila například v roce 1937 průměrně 20–27 dní, někdy ale až 2,5 měsíce. Jak vyplývá z komunikace s moskevským centrem, zastupitelé *Inturistu* si tento fakt uvědomovali. „...*Je tedy pochopitelné, že může-li turista vycestovat do libovolné země Evropy bez víza, nemá pro něj smysl čekat ... K tomu je potřeba přičíst, že každý, komu odmítneme vydat vízum se stává propagandistou proti nám, šířícím ve svém okolí, proč že jezdit do SSSR, když je tam stejně všem zakázán vstup a jen ztratíš čas...*“⁵¹ Časté stížnosti na pomalost celého procesu ze strany československého zástupce spíše svědčí o problémech s přebujelou byrokracií.⁵² Nicméně několik případů, kdy bylo vízum cestujícím

44 Tamtéž s. 218–219. K celním a valutním předpisům viz *SSSR. Průvodce po Svazu...*, s. 503–505.

45 Srv. Marie PUJMANOVÁ, *Pohled do nové země*, Praha 1932, s. 38–39. „Nekupovali jsme než cigarety, noviny a pohlednice.“; Vítězslav NEZVAL, *Neviditelná Moskva*, Praha 1935, s. 64–65. „Procházím jeden Torgsin ... zboží je rovněž za ceny odpovídající mezinárodním cenám.“

46 Srv. V. NOVÁK, *Momentky z cesty po SSSR*, Brno 1937, s. 7; také Josef MÁDLE, *Orientem Sovětů*, Nový Bydžov 1936, s. 32: „...čítal-li Intourist denně 105 rublů na osobu, musím napsati, že pokládám českou výpravu více za propagační než výdělečnou.“

47 J. Mádle konstatuje, že *Inturist* zabezpečuje příliv valut do SSSR a v zájmu turistů dokonce vstupuje do konfliktu s úřady. Srv. Josef MÁDLE, *Orientem Sovětů...*, s. 28. Vedle něj i F. Klátil: „Rusko potřebuje dolary... shání je na všech stranách a nepohrdne ani takovými příjmy, jaké mohou plynouti z kapes cizinců.“ Na jejich návštěvách stát prodělává, ale cizinci žijící v SSSR „žijí za peníze víc než draze“. Srv. František KLÁTIL, *Na chvíli v SSSR*, Praha 1931, s. 56.

48 Srov. J. N. NELSON, *Moscow, past, present...*, s. 217. V roce 1937 nabízel *Inturist* zájezdy v rozmezí 5–28 dní. Srov. *SSSR. Průvodce po Svazu...*, s. 499–500.

49 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54, s. 70

50 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 97, s. 16.

51 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 88, s. 4.

52 Nelze tak souhlasit s tvrzením J. Rychlíka, že SSSR neměl o turisty zájem. Srov. Jan RYCHLÍK, *Cestování v habsburské monarchii a v Československu*, Praha 2007, s. 16. Spíše než hledisko ideologické se na tomto problému podepsala nepřizpůsobivost centrálně plánovaného hospodářství spolu s tradiční sovětskou či snad lépe ruskou byrokracií.

zamítnuto jako osobám nepřátelským, doložitelné jsou.⁵³

Druhým palčivým problémem, jehož nápravu opakovaně žádal zástupce Inturistu po moskevské centrále, byla úprava cenové hladiny zájezdů a služeb, která byla podle něj neúměrně vysoká. „*Rozpočet na vedlejší výdaje, kterou poslal Inturist, (centrála) je přímo šílený. Například vyprání pyžama v Moskvě stojí téměř tolik, kolik nové pěkné pyžama v Praze...*“⁵⁴ Ceny podle vyjádření zástupce Inturistu neumožňovaly realizovat zájezd širokým vrstvám společnosti, při postupující hospodářské krizi byly dostupné pouze pro majetnější vrstvy, v nichž se ovšem potenciální zájemci o SSSR nacházeli pouze okrajově. Omezená konkurenceschopnost tak byla konstatována nejen u poznávacích zájezdů po SSSR, ale v případě pobytů v sovětských přímořských letoviscích. V některých případech pak byly služby hodnocené jako cenově nedostupné i pro lépe zabezpečené turisty. „*U nás (v Moskvě, pozn. autora) jednolůžkový pokoj s koupelnou stojí od 24 do 84 rublů, tj. od 110 do 420 Kč. Takový pokoj stojí v lepších pražských hotelech (Alcron a Šroubek) od 50 do 80 Kč... Vysoké ceny jsou také v restauracích.*“⁵⁵

Třetím okruhem problémů byla kvalita služeb. Základními problémy byla přizpůsobivost personálu, stížnosti se týkaly zejména restaurací. Zástupce Inturistu to shrnul následovně: „*Pracuji u vás již 5 let... V zásadě je třeba říci, že 90 % a možná i více turistů se vrací spokojených. V každé skupině se nachází pár nespokojenců, hlásajících svoji nespokojenost, to tak je. Ostatní turisté si stěžují zejména na pomalost obsluhy v restauracích... Veškeré problémy, které se přes Inturist přenášejí na SSSR přitom vycházejí z pověstné nepřizpůsobivosti personálu, který turisty obsluhuje...*“⁵⁶ Dalším nedostatkem v očích turistů byl poněkud stereotypní přístup v rámci poznávacích zájezdů ze strany jejich organizace. Celá řada návštěvníků v té době přijížděla do SSSR se zájmem o to, jak diktatura proletariátu funguje v praxi, a Inturist se jim snažil nabídnout při exkurzích to, co sovětský režim považoval za úspěchy své vlády. Přesto i zjevním sympatizanti byli někdy přemírou prohlédnutých sociálních a jiných institucí zahlceni, jako například Marie Pujmanová: „*Intourist je náchylný ukazovat v nezřízeném počtu jesle a sanatoria a je výborné, že jich v Svazu tolik zřídili, ale i pro člověka s nepatrnou dávkou obraznosti stačí vidět dvoje, aby si ostatní představil.*“⁵⁷ Problém se však zřejmě týkal zejména levnějších zájezdů, kde nebyl možný individuální přístup ze strany průvodců. Zájezdy této kategorie však tvořily v případě čs. turistů většinu.

Posledním okruhem byl problematika omezených prostředků na komerční reklamu v ČSR, které podle zastoupení Inturistu zaostávaly za potřebami a neumožňovaly tak vytvoření konkurenceschopné propagace zejména v českých periodikách. Nedostatky na tomto poli byly i z hlediska dodávání neadekvátních materiálů, zejména zahraničních jazykových verzí, a chybně přeložených prospektů. Vedle toho byla na poli reklamy problematičtější spolupráce s československými obchodními partnery, kdy bylo nutno neustále kontrolovat dodržování smluvních závazků v této oblasti.⁵⁸

53 Vyjádření ze dne 29. 8. 1936: Jednalo se o novináře Prager Presse Alexandra Besmertného, kterého nedoporučilo politické vedení mise v ČSR a bývalou ženu jednoho s představitelů sovětské obchodní mise, který emigroval, srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54, s. 41–42.

54 Srov. GARF f. 9612, op. 2, d. 54, s. 21.

55 Srov. GARF f. 9612, op. 2, d. 54, s. 16.

56 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54, s. 68.

57 Srov. Marie PUJMANOVÁ, *Pohled do nové země*, Praha 1932, s. 44.

58 Srov. GARF, f. 9612, op. 2, d. 54, s. 15, s. 65–67.

Závěr

Závěrem tak lze shrnout, že prostředky kontroly se v případě cest čs. občanů do SSSR nelišily od ostatních zahraničních návštěvníků, nicméně je potřeba do jisté míry přehodnotit skutečná omezení pohybu, respektive reflektovat i to, kde se nacházely možné „kontroverzní prostory“ sovětského systému, či mohl-li do těchto oblastí zahraniční (a vlastně i tuzemský) občan vstoupit. Mezi základní kontrolní mechanismy patřilo v první řadě vydávání víz – často však jejich nevydání mohlo být způsobeno spíše těžkopádnou administrativou, nikoliv tím, že by dotyčná osoba byla považována za potenciálně nepřátelskou. Výjimky však v tomto směru existovaly.

Dalším mechanismem kontroly byly organizované prohlídky, kdy alespoň v případě společnosti VOKS docházelo i ke zpětné reflexi názorů návštěvníků ze strany průvodců. U Inturistu pak lze předpokládat využívání již zavedených postupů jiných sovětských institucí a zejména jistou formu unifikace zobrazovaného v rámci nárůstu počtu zahraničních návštěvníků. Mezi další kontrolní mechanismy patřila kontrola fotografického materiálu a valut při výjezdu ze země.

Jak široká byla působnost sovětské státní cestovní kanceláře Inturist v Československu? Předpoklad, který vznikl na základě prostudování materiálů přístupných v ČR, byl, že se jednalo o masovou záležitost. Nicméně statistiky a archivní materiály samotného Inturistu tuto tezi vyvrátily. Z hlediska počtu návštěvníků o masovou záležitost nešlo. Za dobu působení cestovní kanceláře v Praze nepřesáhl roční počet klientů dva tisíce osob. V tomto směru je zajímavá analýza příčin, které podle zastupitele Inturistu v Československu za neúspěchem stály. Dle výročních zpráv problémy působila zejména vysoká cena zájezdů ve srovnání s cenovou hladinou v ČSR, pomalé vyřizování potřebných víz ze strany sovětských úřadů, nízká kvalita služeb a nedostatečná propagace Inturistu v ČSR. Přes všechny neúspěchy a skutečnost, že byl počet československých návštěvníků Sovětského svazu ve sledovaném období poměrně nízký, však případné kladné reflexe představovaly přínos k vytváření pozitivního obrazu této země v očích československé veřejnosti.

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2014/28, 00023272).